

नवीन शैक्षणिक धोरण व मराठी भाषेची उपयुक्तता

डॉ. अशोक विठ्ठलराव वाहुरवाघ

(मराठी विभाग प्रमुख)

भाऊसाहेब लहाने ज्ञानप्रकाश आर्ट्स कॉलेज, पंजर.

ता. बार्शीटाकळी, जि. अकोला.

भ्रमणभाष - ९७६७६१५२९२

प्रस्तावना.

शिक्षणव्यवस्थेत आमूलाग्र बदल घडवण्यासाठी भारत सरकारने २०२० मध्ये नवीन शैक्षणिक धोरण (NEP 2020) लागू केले. या धोरणाचा मुख्य उद्देश शिक्षणाची गुणवत्ता वाढवणे, कौशल्याधारित शिक्षणाला चालना देणे आणि विद्यार्थ्यांना जागतिक स्तरावर सक्षम बनवणे हा आहे. मातृभाषेतील शिक्षणाला प्राधान्य देण्याची शिफारस या धोरणात करण्यात आली आहे, त्यामुळे मराठी भाषेच्या संवर्धनासाठी ही संधी असू शकते. यासोबतच, डिजिटल शिक्षण, बहुभाषिकता, संशोधन आणि नवोपक्रमावरही भर देण्यात आला आहे. मात्र, या धोरणाच्या अंमलबजावणीमध्ये अनेक अडथळे आणि मर्यादा देखील दिसून येतात. ग्रामीण भागातील विद्यार्थी, आर्थिकदृष्ट्या दुर्बल घटक आणि मागासवर्गीयांसाठी या धोरणाची उपयुक्तता तपासणे आवश्यक आहे. यासोबतच, शिक्षणाच्या बाजारीकरणामुळे सामाजिक विषमता वाढण्याची भीती व्यक्त केली जात आहे. परिणामी, नवीन धोरणाच्या प्रभावाचा सखोल अभ्यास करूनच त्याचा सकारात्मक लाभ समाजातील सर्व स्तरांपर्यंत पोहोचवता येईल.

नवीन शैक्षणिक धोरणाची वैशिष्ट्ये:

नवीन शैक्षणिक धोरण अनेक महत्त्वपूर्ण सुधारणा सुचवते. त्यातील काही प्रमुख बाबी खालीलप्रमाणे आहेत:

- ५+३+३+४ शिक्षण संरचना - याआधी १०+२ शिक्षण पद्धत होती, पण नव्या धोरणानुसार ५+३+३+४ ही नवीन प्रणाली स्वीकारली आहे.
- मातृभाषेतून शिक्षण - प्राथमिक शिक्षण मातृभाषेतून किंवा स्थानिक भाषेतून देण्यावर भर दिला आहे.
- बहुभाषिक शिक्षण - विद्यार्थ्यांनी तीन भाषा शिकाव्यात, यावर भर आहे.
- कौशल्य विकास - शालेय पातळीवरच विद्यार्थ्यांना विविध कौशल्यांचे शिक्षण देण्याचा प्रयत्न आहे.
- उच्च शिक्षण सुधारणा - उच्च शिक्षण क्षेत्रात स्वायत्तता वाढवली जाईल व महत्वाच्या विद्यापीठांना अधिक स्वातंत्र्य दिले जाईल.

6. **संशोधन व नवोपक्रमाला प्रोत्साहन** - राष्ट्रीय संशोधन प्रतिष्ठान स्थापन करण्यात येणार आहे.

नवीन शैक्षणिक धोरणाच्या अंमलबजावणीतील त्रुटी:

1. **अंमलबजावणीतील असमानता** - नवीन धोरण देशभर लागू करण्याची घोषणा करण्यात आली असली तरी विविध राज्यांमध्ये शिक्षण व्यवस्थेत मोठी असमानता आहे. सर्व राज्यांना समान संधी मिळण्यासाठी आवश्यक ते धोरणात्मक बदल अजूनही आवश्यक आहेत.
2. **ग्रामीण भागातील शिक्षणव्यवस्थेतील अडथळे** - डिजिटल शिक्षणावर मोठ्या प्रमाणावर भर देण्यात आला असला तरी ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांकडे इंटरनेट सुविधा आणि आवश्यक तंत्रज्ञानाची कमतरता आहे. त्यामुळे त्यांना शिक्षणाच्या मुख्य प्रवाहात राहण्यासाठी अधिक अडचणी येऊ शकतात.
3. **शिक्षक प्रशिक्षणातील त्रुटी** - नवीन धोरणानुसार बहुभाषिक शिक्षणाला प्रोत्साहन देण्यात आले आहे. मात्र, शिक्षकांना विविध भाषांमध्ये प्रभावीपणे अध्यापन करण्याचे आवश्यक प्रशिक्षण देण्याची स्पष्ट व्यवस्था नाही.
4. **भाषिक समस्या आणि इंग्रजीचे वर्चस्व** - मातृभाषेत शिक्षण देण्याची संकल्पना चांगली असली तरी उच्च शिक्षणात इंग्रजीचे प्रस्थ अधिक असल्याने विद्यार्थ्यांना भविष्यात आव्हानांना सामोरे जावे लागेल. यामुळे मराठी भाषेतील उच्च शिक्षणाचे महत्त्व टिकवण्यासाठी अधिक प्रयत्न आवश्यक आहेत.
5. **शालेय शिक्षणातील व्यावसायिकीकरण** - धोरणात शालेय शिक्षण अधिक लवचिक आणि विद्यार्थ्यांच्या गरजांनुसार करण्याचा प्रस्ताव आहे. परंतु, यामुळे शिक्षण संस्थांच्या खासगीकरणाला चालना मिळू शकते, आणि आर्थिकदृष्ट्या दुर्बल गटातील विद्यार्थ्यांसाठी शिक्षण अधिक महाग होण्याची शक्यता आहे.
6. **प्रवेश प्रक्रिया आणि मूल्यांकनातील बदल** - नवीन धोरणात पारंपरिक परीक्षांच्या पद्धतींमध्ये बदल करण्याचे सुचवले आहे. मात्र, मूल्यांकनाच्या या नवीन पद्धती सर्व राज्यांमध्ये समांतरपणे अंमलात आणणे कठीण ठरणार आहे.
7. **तांत्रिक शिक्षणातील मर्यादा** - नवीन धोरणात व्यावसायिक शिक्षणावर अधिक भर देण्यात आला आहे. मात्र, भारतातील तांत्रिक शिक्षण संस्था अद्याप आधुनिक तंत्रज्ञानाशी सुसंगत नाहीत. परिणामी, विद्यार्थ्यांना आंतरराष्ट्रीय स्तरावर स्पर्धात्मक कौशल्ये मिळवण्यासाठी अतिरिक्त प्रयत्न करावे लागतील.
8. **सर्वसमावेशक शिक्षणातील अडचणी** - धोरणात दिव्यांग विद्यार्थ्यांसाठी शिक्षण समाविष्ट करण्याचा उल्लेख आहे. मात्र, प्रत्यक्ष अंमलबजावणीसाठी आवश्यक सुविधा, प्रशिक्षित शिक्षक आणि आर्थिक पाठबळ याबाबत अधिक स्पष्टता नाही.

9. **शासन आणि धोरणातील समन्वयाचा अभाव** - शिक्षण क्षेत्राशी संबंधित विविध मंत्रालये आणि संस्थांमध्ये प्रभावी समन्वय नसल्याने धोरणाच्या अंमलबजावणीस विलंब होण्याची शक्यता आहे.
10. **विद्यार्थ्यांसाठी करिअर मार्गदर्शनाचा अभाव** - नवीन धोरणात विविध पर्याय आणि कौशल्याधारित शिक्षणाला प्रोत्साहन दिले आहे. मात्र, विद्यार्थ्यांना योग्य मार्गदर्शन मिळेल यासाठी आवश्यक ती यंत्रणा अद्याप कार्यान्वित झालेली नाही.

मराठी भाषेवरील परिणाम:

१. मातृभाषेतील शिक्षण

नवीन शैक्षणिक धोरणात प्राथमिक शिक्षण मातृभाषेतून किंवा स्थानिक भाषेतून देण्यावर भर देण्यात आला आहे. त्यामुळे महाराष्ट्रातील विद्यार्थ्यांना मराठीतून शिक्षण घेण्याची संधी मिळेल. हे मराठी भाषेसाठी सकारात्मक असले तरी अंमलबजावणीच्या संदर्भात काही अडचणी येऊ शकतात.

२. बहुभाषिक शिक्षणाचा प्रभाव

मराठीसह इतर दोन भाषा शिकण्याचा पर्याय दिल्याने इंग्रजी आणि हिंदीसह मराठीच्या अध्ययनाला संधी मिळेल. मात्र, इंग्रजीच्या प्राधान्यामुळे मराठीला दुय्यम स्थान मिळण्याची भीती काही अभ्यासक व्यक्त करतात.

३. डिजिटल शिक्षण आणि मराठी

नवीन शैक्षणिक धोरणामध्ये डिजिटल शिक्षणाला महत्त्व देण्यात आले आहे. डिजिटल शिक्षणातील मराठी भाषेचा सहभाग वाढवण्यासाठी ई-पाठ्यपुस्तके, व्हिडिओ लेक्चर्स, आणि ऑनलाईन प्लॅटफॉर्मवर मराठीतील सामग्री वाढवावी लागेल.

४. उच्च शिक्षण आणि मराठी भाषा

नवीन धोरणात उच्च शिक्षणासाठी बहुभाषिक पद्धतीचा उल्लेख आहे. तथापि, तंत्रज्ञान, व्यवस्थापन आणि वैज्ञानिक शिक्षणासाठी इंग्रजीचे महत्त्व कायम राहिल्याने मराठीच्या उच्च शिक्षणातील स्थान टिकवणे आव्हानात्मक ठरू शकते.

५. स्थानिक भाषांच्या संवर्धनासाठी उपाय:

मराठी भाषेच्या संवर्धनासाठी काही ठोस उपाय योजता येतील:

- प्राथमिक आणि माध्यमिक शिक्षणात मराठीचा प्रभावी वापर
- मराठीतून संशोधन आणि लेखनाला प्रोत्साहन
- डिजिटल शिक्षणात मराठीसाठी अधिक संसाधने उपलब्ध करणे

- स्थानिक साहित्य, कला आणि संस्कृतीला शिक्षणात समाविष्ट करणे
- मराठी विद्यार्थ्यांसाठी मराठी भाषेची उपयुक्तता

महाराष्ट्रातील विद्यार्थ्यांसाठी मराठी भाषा केवळ संवादाचे साधन नसून त्यांच्या शैक्षणिक आणि व्यावसायिक विकासासाठीही महत्वाची आहे. खालील कारणांमुळे मराठी भाषा विद्यार्थ्यांसाठी उपयुक्त ठरते:

1. **प्राथमिक शिक्षणाचा गाभा** - मातृभाषेतून शिक्षण घेतल्याने विद्यार्थ्यांना संकल्पना अधिक स्पष्टपणे समजतात आणि त्यांचे बौद्धिक विकास वेगाने होतो.
2. **सरकारी नोकऱ्यांमध्ये संधी** - महाराष्ट्र शासनाच्या विविध विभागांमध्ये मराठीचे ज्ञान असणे आवश्यक असल्याने, मराठी भाषा शिकलेल्यांना सरकारी नोकरीसाठी प्राधान्य दिले जाते.
3. **स्थानीय व्यवसाय आणि उद्योग** - मराठी भाषेच्या ज्ञानामुळे स्थानिक उद्योग, कृषी व्यवसाय, आणि सेवा क्षेत्रात सहज संधी उपलब्ध होतात.
4. **माध्यमे आणि साहित्य क्षेत्र** - पत्रकारिता, संपादन, भाषांतर, प्रकाशन आणि साहित्य निर्मितीमध्ये मराठीचे महत्त्व कायम आहे.
5. **न्यायालयीन आणि प्रशासकीय कामकाज** - महाराष्ट्रातील न्यायव्यवस्था आणि प्रशासकीय कामकाज मोठ्या प्रमाणावर मराठीतून होते, त्यामुळे यासंबंधी करिअर करू इच्छिणाऱ्या विद्यार्थ्यांसाठी ही भाषा आवश्यक आहे.
6. **संशोधन आणि साहित्य विकास** - मराठीतून संशोधन आणि साहित्यनिर्मितीला अधिक प्रोत्साहन मिळाल्यास भाषेच्या विकासास हातभार लागू शकतो.
7. **संस्कृती आणि इतिहास जपण्याचे साधन** - विद्यार्थ्यांना आपल्या मातृभाषेच्या माध्यमातून महाराष्ट्राचा समृद्ध इतिहास, साहित्य आणि संस्कृतीचा अभ्यास करता येतो.

नवीन शैक्षणिक धोरण आणि सामान्यजन

१. **संसाधनांची कमतरता** - ग्रामीण आणि मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांना डिजिटल शिक्षणासाठी लागणारी साधने, इंटरनेट सुविधा आणि आधुनिक तंत्रज्ञान उपलब्ध नाही.
२. **शिक्षणातील खर्च वाढ** - खासगी शाळा आणि उच्च शिक्षण संस्थांमध्ये प्रवेश घेणे महागडे असल्यामुळे गरीब आणि मागासवर्गीय विद्यार्थी शिक्षणापासून वंचित राहण्याची शक्यता आहे.

३. **भाषिक अडचणी** - इंग्रजी आणि हिंदी भाषांना अधिक महत्त्व देण्यामुळे ग्रामीण भागातील मराठी माध्यमातून शिक्षणाच्या विद्यार्थ्यांना संधी मिळण्यात अडचण येऊ शकते.

निष्कर्ष:

मराठी भाषा आणि नवीन शैक्षणिक धोरणाच्या अंमलबजावणीत अनेक संधी आणि आव्हाने आहेत. महाराष्ट्रातील विद्यार्थी आणि मागासवर्गीय लोकांसाठी समान संधी निर्माण करण्यासाठी शासनाने ठोस उपाययोजना करणे आवश्यक आहे. शिक्षणात समानता आणि स्थानिक भाषांचा विकास ही धोरणाची प्राथमिकता असली पाहिजे, तरच सर्वसामान्य आणि मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांचा समावेश होऊ शकतो.

संदर्भसूची:

1. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० - भारत सरकार, शिक्षण मंत्रालय
2. मराठी भाषा विकास आणि संवर्धन - महाराष्ट्र शासन प्रकाशन
3. शिक्षणातील असमानता आणि सामाजिक परिणाम - शैक्षणिक संशोधन पत्रिका
4. शिक्षण आणि सामाजिक न्याय - डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विचारधारा
5. बहुभाषिक शिक्षणाचे परिणाम - शैक्षणिक संशोधन केंद्र, पुणे
6. डिजिटल शिक्षणाचा परिणाम - भारतीय शिक्षण परिषद
7. मातृभाषा शिक्षणाचे फायदे - राष्ट्रीय शैक्षणिक संशोधन संस्था
8. ग्रामीण शिक्षण विकास आणि आव्हाने - भारतीय ग्रामीण विकास संस्थान
9. नवीन शैक्षणिक धोरण आणि स्थानिक भाषांचे भविष्य - शिक्षणतज्ज्ञ अहवाल
10. सरकारी नोकऱ्यांमधील मराठी भाषेचे महत्त्व - महाराष्ट्र लोकसेवा आयोग प्रकाशन